

О.Л.ТРИГУБ,

здобувач Львівської національної академії мистецтв, старший викладач кафедри дизайну ВП «МФ КНУКіМ», м. Миколаїв

ЖІНОЧИЙ ОДЯГОВИЙ КОМПЛЕКС БОЛГАР ПІВДНЯ УКРАЇНИ ХІХ – ХХ СТ.

В результаті процесу колонізації територія сучасного Півдня України була заселена багатьма національностями. Перша Сербська або Слов'янська колонізаційна хвиля, що передбачала і болгарські переселення почалася ще за часів правління Петра I. Протягом XVIII ст. болгарський колонізаційний рух на Півдні України набув великих розмірів. Покладалися сподівання на те, що іноземці привнесуть у новий край більш високу сучасну культуру і позитивно вплинуть на місцеве та пришле населення [2, 110-111]. Болгар, гагаузів, албанців називали „задунайськими переселенцями” [8, 96]. Як засвідчує М.С. Державін у 1915 р. на території Бессарабської, Херсонської і Таврійської губерній розташовувалось 117 болгарських колоній [5, 7]. Болгари і сьогодні складають одну з найчисельніших етнічних груп, проживаючих на цій території. Більшість переселенців походить зі Східної та Північно-Східної Болгарії.

Починаючи з другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. проблемою дослідження болгарської колонізації, культури та побуту болгарських переселенців займалися вчені – етнографи та історики Болгарії (В. Априлов, І. Богоров, Н. Геров, П. Славейков), України і Росії (М. Державін, А. Скальковський, А. Клаус, А. Защук, П. Задерацький, А. Кочубинський, П. Свіньїн, Д. Багалеї, Г. Писаревський, І. Бессараба, Ю. Венелін, В. Григорович, І. Срезневський, С. Цветко). Болгарський народний костюм Півдня України в загальних працях з етнографії вивчався такими дослідниками ХХ ст. як Н. Калашникова, О. Будина, Ю. Іванова, Н. Голант, І. Носкова та ін. В ході роботи автором було вивчено праці М.Г. Велевої та Є.І. Лепавцової, присвячені дослідженню болгарського костюму в різних районах Болгарії, І. Коєва, що займався вивченням болгарської орнаментики вишивок, Н.М. Калашникової, Т.А. Агафонової, Н.Г. Голант, О.Р. Будіної, Ю.В. Іванової, які досліджували одяг бессарабських болгар. Дослідження українських та російських вчених проводились в межах етнографії та історії, в сфері ж мистецтвознавства болгарський народний костюм Півдня України залишається невивченим, хоча, насамперед, це витвір декоративно-прикладного мистецтва.

Автором статті були проведені польові дослідження в селах Одеської та Миколаївської області. Були опрацьовані матеріали Етнографічного музею при Зорянському будинку культури, Музею „Камчікська кишта” болгарської народної культури в с. Зоря (Камчік), були охоплені матеріали

Миколаївського обласного краєзнавчого та Одеського державного історико-краєзнавчого музеїв, щодо останнього, в ньому зберігаються експонати, зібрані в багатьох болгарських селах Бессарабії (сучасна Південно-Західна Україна та Південна Молдова).

Болгарський народний костюм представлений чотирма типами одягових комплексів: *сукманим, саяним* та незшитими типами поясного одягу *двопристілочним* і *однопристілочним*. Вид сукні, що вдягається поверх натільного одягу (сорочки), визначає тип болгарського жіночого костюму. Одяг із присутністю *сукмана* (*сукман* – глухий синій або чорний вовняний сарафан без плечового шва) [4, 14] відноситься до *сукманого* одягового комплексу. Цей комплекс був характерним для бессарабських болгарок майже все ХІХ сторіччя.

Сукман буває лляним, конопельним або бавовняним, але частіше він виготовлявся із вовни. Від матеріалу, з якого виготовлений *сукман*, залежить і його колір. Так *сукмани* з матеріалу рослинного походження мають природній колір, вовняні ж пофарбовані в чорний або темно-синій. *Сукман* майже повністю повторює крій *риз*, тобто тунікоподібний з розташованим по центру основним полотном. Характерною прикрасою *сукмана* є вишивка або аплікація з різнокольорових шматків тканини на спідниці, по шву на пазушному розрізі.

Болгарський одяг Півдня України ХІХ ст. мав спільні риси із одягом тих місцевостей Болгарії, звідки прибули переселенці. Але згодом склався єдиний тип жіночого костюму, в основі якого лежав *сукман*. Пізніше великого поширення набула відрізна, призбирана по талії, з довгими рукавами сукня, сформована на основі *сукмана* під впливом міської моди.

Рокла (термін болгар Півдня України, від болгарського *рокля*- сукня) – найбільш пізній тип болгарського жіночого одягу, відрізна сукня з вовняного матеріалу, довжиною до середини литки або трохи нижче. *Рокла* за формоутворенням має Х-подібний силует: щільно прилягаючий ліф, збірчаста та широка спідниця. Треба зазначити, що в с. Зоря (за свідченням інформатора) на початку ХХ ст. сукня з фабричного матеріалу, не обов'язково з вовни мала також назву *рокла*. В с. Городне (Чійшія) *роклею* називалась тільки та сукня, що зшита з матерії в клітину. Однотонна ж сукня мала назву *манофил*, хоча за кроєм і не відрізнялася [11, 365]. В с. Кирнички (Фонтіна-Дзінілор) *рокла* – це шита вручну сукня, зимова - з тонкої вовняної тканини, літня – з конопляної, лляної тканини. Пращуром *рокли* був відрізний *сукман*, що побутував в північно-східних районах Болгарії (Східна Стара Планіна та узбережжя Дунаю) [11, 366; 6, 252]. Треба зазначити, що вихідці саме з цього регіону склали більшість масової міграційної хвилі початку ХІХ ст. [10, 75].

Етнографічний музей при Зорянському будинку культури нараховує 52 експоната. Музей „Камчікська кишта” болгарської народної культури в с. Зоря - 15. Багато експонатів в Етнографічному музеї при Зорянському будинку культури представляють собою як вовняні безрукавні *рокли* в клітину, з глибоким пазушним розрізом, так і сукні з купованої матерії з довгими рукавами та складним кроєм за міською модою.

На початку ХХ ст. під впливом міста в жіночому костюмі замість сукні з'являються кофта (*кофтічка, баска, сакчі*) та спідниця (*баска, юбка*) з домотканої або купованої вовняної матерії. Спідниця складалася з 6-10 клинів та призбирувалась на поясі. Кофта мала рукава з манжетами (*рукавничка, грімнічка*), іноді невеликий буф. Такий комплект шився з домотканого та фабричного матеріалу. В с. Зоря кофти мали фігурні рельєфи, відкладні коміри, іноді лацкани, манжети, що оздоблювались бавовняним оксамитом. Застібка була на 2-4 гудзиках.

Болгарські народні жіночі сорочки (*ризи*) за кроєм та зовнішнім декоруванням М.Г. Велева, етнографічне дослідження якої охоплює головним чином період ХІХ – першої половини ХХ ст., поділяє на два типи: тунікоподібні (тобто без плечового шва) та *ризи* з плечовими вставками та зборками - бирчанки (*бърчанка*). Сорочки другого типу пов'язані виключно із *двопристілочним* одяговим комплексом (назва „*двопристілочний*”, уживана в південному регіоні України, в Болгарії вона зветься *двупрестилчена носия*). *Двупрестилочний одяг* (переклад Б. Койнакової) – жіночий одяг, поясну частину комплексу якого утворюють запаска з фартухом і зветься задньою та передньою *престілками* [3, 144-145]. Подібний тип жіночого поясного одягу притаманний одягу всіх слов'ян. В українському одязі аналогом слугують запаски та плахти. Тунікоподібні сорочки характерні для *сукманого* одягового комплексу. Вони складаються з полотнища, яке має подвійну довжину від плеча до щиколоток, що перегнуто навпіл.

На початку ХХ ст. сорочка починає виконувати роль нижньої білизни. З'являються короткі блузи без рукавів, стягнуті у складки на талії (*чапак*), або ж *чапак з долної юбкою*, де до ліфа додається ще й спідниця, що надає цій білизні схожості з українською „талійкою” [1, 114].

Виходячи з дослідження Н. Калашнікової, болгарський фартух має два типи. Перший – *престилка*, має вигляд полотнища вовняної строкатої або однотонної тканини, яке прикрашали каймою з тканим геометричним орнаментом та закріплювали на поясі за допомогою зав'язок або шнурків. Інший же тип – *фарта* шився з двох полотнищ із зав'язками з однотонної вовняної тканини, що призбирувались біля пояса [10, 87]. Т. Агафонова та Н.Г. Голант засвідчують, що терміном *фарта, фатра, фартушка* звався фартух з купованої матерії [11, 386; 1, 115]. В с. Зоря, виходячи з власних польових досліджень автора, за свідченням інформатора, використовувалось слово *фартушка*.

Жіночому костюму *сукманого* типу властива велика кількість металевих прикрас. Серед них є ковані пояси з *нафтами* спереду (*колани*). Пояс – обов'язковий компонент *сукманого* комплексу. Ткані або вишиті пояси (*ивици*) прикрашалися металевими пластинами (*нафти*) [7, 165]. Відомі також відлиті каблучки (*пръстени*), намиста – *гердани*: на шию – *великий плафтур* і на чоло – *малий плафтур*; *богма* – намисто зі срібних ланцюжків, до якого кріпляться ще три ланцюжка – один довгий і два коротких; *дукатник* – срібний поясок, прикрашений дрібними срібними грошима (*дукатами*); сережки (*обици*), *надвушні* підвіски (*трепка*); пояси, що складаються з металевих сегментів,

нанизаних на шкіряну стрічку (*рафт*); прикраси на волосся (*иглите за коса: тетрейка, прибордка, китка, косичник*) [9, 115].

Болгарки Одещини у ХІХ – на початку ХХ ст., як засвідчує Т.Агафонова, носили підвішені до чіпця нитки дрібних турецьких монет (*мацалки*), що мали довжину до підборіддя, нагрудні прикраси з золотих або срібних блях (*алтин, лефти, левтус*), нанизані на шнурок дрібні монети або срібні предмети (*гридни*), срібні або мідні куповані браслети (*грімнічки, гримна, цеклі, блезікі, вравель, браслета, гривни*), срібні браслети з ланцюжком (*срібна гривна*), золоті сережки (*рубанці*) [1, 116].

Сукманий одяговий комплекс відрізняється від інших чистотою форми, виразністю силуетної лінії, помірною кількістю елементів одягу та декору. Він припускає багато найрізноманітніших металевих прикрас можливо з естетичних міркувань, оскільки велика за розміром одноколірна площина сукмана потребує дрібних форм.

Колекція болгарських одягових металевих прикрас фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею представлена п'ятьма укомплектованими та сьома розпарованими жіночими пряжками – *нафтами*, трьома браслетами і одним *герданом*. Всі вироби виготовлені в техніці кування, лиття та філіграні. Експонати виготовлені з ювелірного сплаву, до складу якого входить срібло.

Не меншої уваги заслуговує колекція болгарських прикрас Одеського державного історико–краєзнавчого музею. Вона за кількістю експонатів (41), які потрапили до музею в результаті багатьох експедицій по болгарським селам Бессарабії протягом 50-х – 80-х років ХХ ст., в основному це села Вільне, Рівне, Єлизаветівка Тарутинського р-ну та с. Дмитровка Болградського р-ну Одеської обл. Експонати датуються часом починаючи з кінця ХVІІІ ст. і завершуючи початком ХХ ст. До колекції входять *нафти*, браслети (*гривни*), *надвушники* (*убици*), намиста (*гердани*), *алтън*, бляхи на пояс.

Отже, як ми бачимо, протягом ХІХ – початку ХХ ст. плечовий жіночий одяг дещо модифікувався. Еволюціонував від *сукмана, рокли* і до комплекту – „двійки”: кофта і спідниця. Цікавим фактом є те, що подібний розвиток костюму, як стверджують болгарські дослідники відбувався в багатьох районах Болгарії. *Сукманий* тип одягу отримав надзвичайне поширення. Вчені пов'язують таку тенденцію із епохою національного відродження, тому, що тоді міська мода орієнтувалася на європейську культуру, а *сукман* був найбільш придатним для його подальшої трансформації.

Трансформація болгарського народного костюму на Півдні України обумовлена наступними чинниками: впливом міської моди, що пов'язано зі зміною орієнтирів, тобто поширенням впливу міської культури та міського виробництва на початку ХХ ст., появою фабричних матеріалів. Жіночі *ризи* протягом ХІХ ст. залишались традиційними, і лише на початку ХХ ст. в них змінюється декоративне оздоблення, додається функція нижньої білизни, крій набуває рис міської моди, використовуються фабричні тканини. Жіночі сорочки на початку ХХ ст. все менше оздоблюються вишивкою. Вона залишається здебільшого на святковому та обрядовому одязі.

В ході дослідження матеріалів Миколаївського обласного краєзнавчого та Одеського державного історико-краєзнавчого музеїв було виявлено розмаїття болгарських одягових металевих прикрас Півдня України. Вони класифікуються як за призначенням їх носіння, так і за формою. Порівнюючи південноукраїнські прикраси болгар з ювелірними прикрасами Болгарії по конструкції, декоруванню, орнаментальній символіці треба відмітити достатньо близьку ідентичність, канонічність їх виготовлення, хоча видів останніх, звичайно, більше і метали та оздоблення дорожчі та пишніші. Можна припустити, що це викликано браком коштів, відсутністю матеріалів, впливом міської моди на сільську. Але збереження болгарами - переселенцями традицій в своєму народному костюмі, незважаючи на віддаленість від своєї Великої Батьківщини є незаперечним фактом.

Список використаних джерел:

1. Агафонова Т. Одяг болгар південно-західної України (XIX – перша пол. XX ст.) / Т.Агафонова // Народна творчість та етнографія. – 1997. – №5-6. – с. 113-119.
2. Багалея Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. IV – V / Д. Багалея // Киевская старина. – 1889. - №7. – с. 110-148.
3. Велева М. Българската двупрестилчена носия / М. Велева. – София: Издательство на Българската Академия на науките, 1963. – 162 с.
4. Велева М.Г. Български народни носии. – Т.2: Български народни носии в Средна Западна България и Средните и Западните Родопи от края на XVIII до средата на XX в. / М.Г. Велева, Евг. Ил. Лепавцова. – София: Издательство на Българската Академия на Науките, 1974. – 252 с., ил.
5. Державин Н.С. Болгарские колонии в России / Н.С. Державин. - Т.2: Язык. – Петроград, 1915. – 648 с.
6. Етнографія на България. – Том 2: Материальна культура. – София: Издательство на Българската Академия на Науките, 1983. – 330 с.
7. Задерацкий П.Э. Болгаре, поселенцы Новороссийского края и Бессарабии / П.Э. Задерацкий // Москвитянин. – 1845. – Ч.6. №11. – с. 159-187.
8. Иванова Ю.В. Тенденция развития этнических групп в многонациональной среде (на примере албанских поселений на юге Украины в XIX-XX в.в.) / Ю.В. Иванова // Советская этнография. – 1981. – №4. – с. 95-107.
9. Странджа: Материальна и духовна культура. – София: Академично издательство проф. Марин Дринов, 1996. – 456 с.
10. Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины. – Кишинёв: «Штиинца», 1995. – 108 с.
11. Чійшія: Нариси історії та етнографії болгарського села Городне в Бессарабії / Кол. авт.: А.В. Шабашов, М.М. Червенков, Л.В. Суботін, М.Д. Пінті, Н.П. Пінті, В.М. Шевченко, Н.Г. Голант, Д.Є. Нікогло, О.В. Кисса, В.Я. Диханов, В.П. Степанов, О.І. Водинчар, І.А. Стоянов; Головн. ред. В.Н. Станко. – Одеса: Астропринт, 2003. – 792 с., іл